

SYLWIA GÓRZNA

Instytut Historii i Politologii, Akademia Pomorska w Słupsku

Polityczny wymiar dialogu Kościoła katolickiego z judaizmem w wybranych dokumentach Kurii Rzymskiej

**The Political Dimension of the Dialogue of the Catholic Church with Judaism
in some Documents of the Roman Curia**

Abstract

The starting point for discussion were the documents of the Roman Curia, especially the Holy See Commission for Religious Relations with the Jews, acting within the Pontifical Council for Promoting Christian Unity, one of the dicasteries of the Roman Curia, which take up the issue of interreligious dialogue, primarily Catholic-Jewish dialogue. The article presents the political aspects, which can include, inter alia, forms of interreligious dialogue, cooperation of followers of the two religions for justice and peace, opposition to anti-Semitism and all forms of discrimination. The article refers to the documents of Vatican II (1962–1965), in particular the *Declaration on the Relation of the Church to Non-Christian Religions Nostra Aetate*, which was an important turning point in the history of Catholic-Jewish relations.

Keywords: the Second Vatican Council; interreligious dialogue; Judaism; documents of the Roman Curia; the Holy See Commission for Religious Relations with the Jews.

Streszczenie

Punktem wyjścia do rozważań były dokumenty Kurii Rzymskiej, zwłaszcza Komisji Stolicy Apostolskiej do Spraw Stosunków Religijnych z Judaizmem, działającej w ramach Papieskiej Rady ds. Popierania Jedności Chrześcijan, które podejmują problematykę dialogu międzyreligijnego, przede wszystkim dialogu katolicko-żydowskiego. W niniejszym artykule zaprezentowano ich polityczne aspekty, do których możemy zaliczyć m.in.: formy dialogu międzyreligijnego, współpraca wyznawców obu religii na rzecz sprawiedliwości i pokoju, przeciwstawianie się antysemityzmowi i wszelkim formom dyskryminacji. Nawiązano do dokumentów Soboru Watykańskiego II (1962–1965), zwłaszcza do *Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich Nostra aetate*, która stanowiła istotny zwrot w historii stosunków katolicko-żydowskich.

Słowa kluczowe: Sobór Watykański II; dialog międzyreligijny; judaizm; dokumenty Kurii Rzymskiej; Komisja Stolicy Apostolskiej do Spraw Stosunków Religijnych z Judaizmem.

Problematyka artykułu koncentruje się wokół następujących zagadnień: dialog międzyreligijny i jego formy, ze szczególnym uwzględnieniem dialogu katolicko-żydowskiego; dokumenty Kurii Rzymskiej, zwłaszcza Komisji Stolicy Apostolskiej do Spraw Stosunków Religijnych z Judaizmem ze wskazaniem ich politycznych aspektów. Nawiązuje do dokumentów soborowych, przede wszystkim do *Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich Nostra aetate*, która w punkcie 4. odnosi się do judaizmu, wzywa m.in. do dialogu, wyraźnie potępia w nim wszelkie formy dyskryminacji.

1. Wskazówki i sugestie w sprawie wprowadzenia w życie deklaracji soborowej *Nostra aetate* nr 4 (Komisja Stolicy Apostolskiej do Spraw Stosunków Religijnych z Judaizmem, 1 grudnia 1974 r.)

W katolickim podejściu do innych religii cezurę stanowi nauczanie Soboru Watykańskiego II (= SWD, 1962–1965), który ocenił je pozytywnie, opierając dialog z innymi religiami na dwóch fundamentach: wspólnym początku wszystkich ludzi w dziele stworzenia oraz zbawieniu jako wspólnym przeznaczeniu¹. Dialog międzyreligijny (= d.m.) oznacza „spotkania przedstawicieli dwóch lub więcej religii celem wzajemnego poznania doktryny, kultu, zasad etycznych, instytucji oraz podjęcia współpracy w zakresie realizacji ogólnoludzkich wartości humanistycznych”². Zgodnie z wytycznymi SWD ten rodzaj dialogu obejmuje relacje między Kościołami chrześcijańskimi a innymi religiami³. W Konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium* (21 listopada 1964 r.), która dotyczy m.in. głoszenia Ewangelii wszystkim ludziom, czytamy: „Do tej zatem katolickiej jedności Ludu Bożego (...) powołani są wszyscy ludzie i w różny sposób do niej należą lub są jej podporządkowani, zarówno wierni katolicy, jak inni wierzący w Chrystusa, jak wreszcie wszyscy w ogóle ludzie, z łaski Bożej powołani do zbawienia” (*Lumen gentium*, 13).

Dialog międzyreligijny może przybierać różne formy, które są omówione w zaprezentowanych w niniejszym artykule dokumentach, tj. „dialogu życia”, w którym wierni uczą się wzajemnej tolerancji, wyrozumiałości i współczucia;

¹ T. PIKUS, *Etiologiczna demarkacja dialogu religijnego w Kościele katolickim*, Warszawa 2006, 430; zob. S. GÓRZNA, *The political dimension of interreligious dialogue during the pontificate of John Paul II*, „Społeczeństwo i Polityka” 37 (2013) nr 4, 143–144.

² E. SAKOWICZ, *Dialog międzyreligijny*, w: T. GADACZ, B. MILERSKI (red.), *Religia. Encyklopedia PWN*, t. 3, Warszawa 2001, 215–216.

³ R. ŁUKASZYK, R. MIŚ, H. ZIMOŃ, *Dialog z religiami pozachrześcijańskimi*, w: R. ŁUKASZYK, L. BIEŃKOWSKI, F. GRYGLEWICZ (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1995, 1277.

„dialogu społecznego zaangażowania”, inaczej dialogu dzieł, w obronie praw człowieka oraz sprawiedliwości społecznej; „dialogu religijnego doświadczenia”, inaczej dialogu modlitwy, a zatem uczestnictwa w modlitwie i koncentracji na fundamentalnej prawdzie każdej religii – Bogu; dialogu intermonastycznego, czyli dialogu mnichów różnych tradycji religijnych, którego celem jest poznanie różnych szkół duchowości oraz dialog specjalistów, czyli teologów i uczonych, mającego na celu wymianę poglądów na temat prawd wiary⁴. W dokumentach zostały wskazane cztery formy d.m., a każda z nich ma polityczny wymiar. Dialog życia i dialog modlitwy służą m.in. sprawie pokoju i rozwoju ludzkości, dialog dzieł służy współpracy na rzecz umacniania sprawiedliwości, wolności i pokoju, podejmowany jest w obronie praw człowieka, zaś dialog specjalistów sprzyja pokojowej koegzystencji⁵.

Watykańska Komisja ds. Stosunków Religijnych z Judaizmem wydała w 1974 r. *Wskazówki i sugestie w sprawie wprowadzenia w życie deklaracji soborowej „Nostra aetate”* nr 4⁶. Podkreśla, że dokument soborowy – *Deklaracja Nostra aetate* (łac. *W naszej epoce*, = DRN) – stanowi istotny zwrot w historii stosunków pomiędzy katolikami a Żydami⁷. We *Wskazówkach i sugestiach* czytamy, że: „Ta soborowa inicjatywa włączyła się zresztą w nurt myśli i przedsięwzięć głęboko naznaczonych pamięcią o Europie tuż przed i podczas drugiej wojny światowej. Mimo że chrześcijaństwo narodziło się w judaizmie i otrzymało odeń niektóre zasadnicze elementy swej wiary i swego kultu, przepaść między jednym i drugim pogłębiała się stale, aż doszło niemal do wzajemnej nieznajomości. Po dwóch tysiącleciach, naznaczonych zbyt często obustronną niewiedzą, lecz także licznymi starcami, deklaracja *Nostra aetate* stała się okazją do rozpoczęcia lub rozwinięcia dialogu, zmierzającego do lepszego wzajemnego poznania. (...) Stosunki pomiędzy Żydami i chrześcijanami, jeśli w ogóle istniały, nie wychodziły zazwyczaj poza stadium monologu: chodzi zatem teraz o zbudowanie prawdziwego dialogu”⁸.

⁴ E. SAKOWICZ, *Dialog międzyreligijny*, 216.

⁵ S. GÓRZNA, *Dzieci Abrahama. Dialog Kościoła katolickiego z islamem i judaizmem w Polsce w okresie pontyfikatu Jana Pawła II*, Słupsk 2013, 31.

⁶ Treść tego dokumentu zob. W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965–1989)*, Warszawa 1990, 37–43. W. CHROSTOWSKI, *Nowe spojrzenie chrześcijaństwa na Żydów i judaizm – nowa teologia*, „Przegląd Powszechny” (1988) nr 9, 263. B.L. SHERWIN, H. KASIMOW (oprac.), *John Paul II and interreligious dialogue*, New York 1999, 142. Zob. E.I. CASSIDY, *Rediscovering Vatican II. Ecumenism and Interreligious Dialogue: Unitatis Redintegratio, Nostra Aetate*, New York 2005, 164–166.

⁷ Z. PAWŁOWICZ, *Człowiek a religia. Materiały katechetyczne dla kapłanów*, Gdańsk 1986, 91. Zob. S. GÓRZNA, *Dyskurs katolicko-żydowski w dobie nowożytnej*, „Słupskie Studia Historyczne” (2012) nr 18, 303.

⁸ Zob. W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 37–38.

DRN⁹ została uchwalona 28 października 1965 r. podczas czwartej sesji SWD, a podniesienie wagi tego dokumentu, jak również spopularyzowanie zawdzięczamy papieżowi Janowi Pawłowi II (pontyfikat w latach 1978–2005)¹⁰. Numer 4. Deklaracji nawiązuje do Abrahama: „Zgłębiając tajemnicę Kościoła, święty Sobór obecny pamięta o więzi, którą lud Nowego Testamentu zespolony jest duchowo z plemieniem Abrahama. Kościół bowiem Chrystusowy uznaje, iż początki jego wiary i wybrania znajdują się według Bożej tajemnicy zbawienia już u Patriarchów, Mojżesza i Proroków. Wyznaje, że w powołaniu Abrahama zawarte jest również powołanie wszystkich wyznawców Chrystusa, synów owego Patriarchy według wiary, i że wyjście ludu wybranego z ziemi niewoli jest mistyczną zapowiedzią i znakiem zbawienia Kościoła. Przeto nie może Kościół zapomnieć o tym, że za pośrednictwem owego ludu, z którym Bóg w niewypowiedzianym miłosierdziu swoim postanowił zawrzeć Stare Przymierze, otrzymał objawienie Starego Testamentu i karmi się korzeniem dobrej oliwki, w którą wszczepione zostały gałązki dziczki oliwnej narodów. Wierzy bowiem Kościół, że Chrystus, Pokój nasz, przez krzyż pojednał Żydów i narody i w sobie uczynił je jednością”.

DRN podkreśliła wyjątkową więź łączącą judaizm z katolicyzmem, który odróżnia go od związków istniejących między Kościołem katolickim, a jakąkolwiek religią niechrześcijańską¹¹. Wskazując na dziedzictwo duchowe wspólne chrześcijanom oraz Żydom SWD „pragnie ożywić i zlecić obustronne poznanie się i poszanowanie, które osiągnąć można zwłaszcza przez studia biblijne i teologiczne oraz braterskie rozmowy” (DRN, nr 4). Podkreśla braterstwo, bowiem wszyscy jesteśmy braćmi – Żydzi starszymi.

Deklaracja oficjalnie zwolniła Żydów od odpowiedzialności za śmierć Jezusa: „A choć władze żydowskie wraz ze swymi zwolennikami domagały się śmierci Chrystusa, jednakże to, co popełniono podczas Jego męki, nie może być przypisane ani wszystkim bez różnicy Żydom wówczas żyjącym, ani Żydom dzisiaj” (DRN, nr 4). DRN porusza kwestię antysemityzmu, przyczyniając się do szerzenia pokojowej koegzystencji wspólnot religijnych, co świadczy o jej politycznym wymiarze. Antysemityzm (gr. *anti* – przeciw; „Semici” – nazwa grupy etnicznej, w której skład wchodzi m.in. Żydzi) oznacza uprzedzenie, nietolerancję, wrogość, nienawiść wobec ludzi narodowości albo pochodzenia żydowskie-

⁹ Treść Deklaracji zob. SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, Poznań 1986, 334–338; W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 31–36.

¹⁰ G. IGNATOWSKI, *Kościół i Synagoga. O dialogu chrześcijańsko-żydowskim z nadzieją*, Warszawa 2000, 14.

¹¹ B.L. SHERWIN, H. KASIMOW (oprac.), *Jan Paweł II i dialog międzyreligijny*, tłum. A. Nowak, Kraków 2001, 152.

go¹². W tym samym numerze DRN czytamy: „Kościół, który potępia wszelkie prześladowania, przeciw jakimkolwiek ludziom zwrócone, pomnąc na wspólne z Żydami dziedzictwo, oplakuje – nie z pobudek politycznych, ale pod wpływem religijnej miłości ewangelicznej – akty nienawiści, prześladowania, przejawy antysemityzmu, które kiedykolwiek i przez kogokolwiek kierowane były przeciw Żydom”.

DRN „zaowocowała” dwoma niezależnymi dokumentami, zainspirowanymi jej treścią, opracowanymi przez Komisję Stolicy Apostolskiej do Spraw Stosunków Religijnych z Judaizmem (omówione w punkcie 1 i 3 niniejszego artykułu), którą powołał do życia papież Paweł VI (pontyfikat w latach 1963–1978), działającej obecnie w ramach Papieskiej Rady ds. Popierania Jedności Chrześcijan, będącej jedną z dykasterii Kurii Rzymskiej¹³.

Dokument *Wskazówki i sugestie* powołuje się na łączące nas związki duchowe z judaizmem. Potępia także wszelkie formy antysemityzmu i dyskryminacji, nawołując do wzajemnego poznania oraz dialogu. Podkreśla, iż powinniśmy lepiej zrozumieć żydowską tradycję religijną i postawę, z jaką do niej podchodzą sami Żydzi w dniu dzisiejszym¹⁴.

W dokumencie znajdujemy potwierdzenie, iż judaizm nie jest przestarzałą czy martwą religią, ale żywą religią: „(...) chodzi w szczególności o to, by chrześcijanie starali się lepiej rozpoznawać fundamentalne składniki religijnej tradycji judaizmu oraz by lepiej dowiedzieli się, w jakich zasadniczych rysach definiują siebie Żydzi w przeżywanej przez siebie rzeczywistości religijnej (...) Warunkiem dialogu jest szacunek dla drugiego, takiego, jakim on jest, a szczególnie dla jego wiary i jego religijnych przekonań” (I, *Dialog*)¹⁵. Zaznaczono w nim: „Bacząc, by świadectwo dane Jezusowi Chrystusowi nie było odczuwane przez Żydów jako agresja, katolicy dołożą starań, by żyć i głosić swą wiarę w bezwzględnym szacunku dla wolności religijnej, takiej, jakiej naucza II Sobór Watykański (w deklaracji *Dignitatis humanae*)”¹⁶. Papież Jan Paweł II podkreślał, że poszanowanie praw człowieka stanowi warunek prawdziwego pokoju, a zatem ma znaczenie polityczne. Pojęcie to rozumiał bardzo szeroko – jako pokój między narodami

¹² J. BAZYDŁO, F. GRENIUK, *Antysemityzm*, w: F. GRYGLEWICZ, R. ŁUKASZYK, Z. SUŁOWSKI (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1995, 728.

¹³ B.L. SHERWIN, H. KASIMOW (oprac.), *Jan Paweł II i dialog międzyreligijny*, tłum. A. Nowak, 84, 136; S. GÓRZNA, *Dzieci Abrahama. Dialog Kościoła katolickiego z islamem i judaizmem w Polsce w okresie pontyfikatu Jana Pawła II*, 50; zob. E.I. CASSIDY, *Rediscovering Vatican II. Ecumenism and Interreligious Dialogue: Unitatis Redintegratio, Nostra Aetate*, 160–164.

¹⁴ B. WODECKI, E. ŚLIWKA (red.), *Religia i Kultura Żydowska. Materiały z Sesji Judaistycznej. II Pieniężnieńskie Spotkania z Religiami*, Pieniężno 1986, 14.

¹⁵ W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 38; por. B.L. SHERWIN, H. KASIMOW (oprac.), *Jan Paweł II i dialog międzyreligijny*, 154, przyp. 8.

¹⁶ W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 39.

i państwami, jak również pomiędzy poszczególnymi społecznościami, wspólnotami religijnymi i etnicznymi, w sąsiedztwie, w miejscu pracy, w rodzinie, we wnętrzu każdego człowieka¹⁷.

Pokój na ogół jest utożsamiany z brakiem wojny i przemocy w stosunkach między narodami, grupami społecznymi, poszczególnymi ludźmi¹⁸. Jan Paweł II podkreślał, że prawo do wolności religijnej, które zostało podkreślone w dokumencie *Wskazówki i sugestie*, dotyczące sfery duchowej człowieka, jest nie tylko podstawą innych wolności, ale wszystkich praw osoby ludzkiej. W Orędziu do Sekretarza Generalnego ONZ z 2 grudnia 1978 roku papież stwierdził: „Mam tu na myśli sprawę swobody wiary religijnej, która jest podstawą wszystkich innych swobód i jest nierozzerwalnie związana z nimi wszystkimi ze względu na samą godność przysługującą osobie ludzkiej”¹⁹.

W Orędziu na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2003 r. Jan Paweł II nawiązał do encykliki papieża Jana XXIII (pontyfikat w latach 1958–1963) *Pacem in terris* z 11 kwietnia 1963 r., która w całości była poświęcona pokojowi. Podkreślił, że: „Jan XXIII ze szczególną jasnością rozpoznał istotne warunki pokoju w czterech ściśle określonych wymogach ludzkiego ducha: prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności. Prawda – stwierdził – będzie fundamentem pokoju, jeśli każda jednostka uczciwie uświadomi sobie, że oprócz własnych praw ma również swoje obowiązki wobec innych. Sprawiedliwość będzie budowała pokój, kiedy każdy w sposób konkretny będzie starał się o poszanowanie praw innych i o wypełnienie własnych obowiązków wobec nich. Miłość będzie zaczęciem pokoju, kiedy ludzie odczuwać będą potrzeby innych tak, jak swoje własne i dzielić się będą z nimi tym, co posiadają, poczynając od wartości duchowych. Wreszcie wolność będzie owocnie podtrzymywać pokój, jeśli wybierając metody osiągania go, pójdą oni za wskazaniem rozumu i odważnie przyjmą odpowiedzialność za własne czyny”²⁰. Według Jana Pawła II filarem prawdziwego pokoju jest także przebaczenie²¹, którego znaczenie podkreślają dokumenty omówione w punkcie 4.

¹⁷ M. LIPińska-RZESZUTEK, *Pokój a prawa człowieka w nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, w: R. ROSA (red.), *Prawa i wolności człowieka w edukacji demokratycznego państwa. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Siedlce – Chlewicka 7–8 listopada 1999 r.*, Siedlce 1999, 169. 172.

¹⁸ H. SKOROWSKI, *Problematyka praw człowieka*, Warszawa 2005, 261.

¹⁹ JAN PAWEŁ II, *Wolność religijna podstawą praw ludzkich. Orędzie do Sekretarza Generalnego ONZ, 2 grudnia 1978 r.*, w: TENŻE, *Nauczanie społeczne 1978–1979*, t. 2, Warszawa 1982, 52.

²⁰ TENŻE, *Encyklika Pacem in terris nieustanne zobowiązanie. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2003 r.*, OsRomPol (2003) nr 2, 4–8.

²¹ TENŻE, *Sprawiedliwość i przebaczenie – dwa filary pokoju*, OsRomPol (2002) nr 2, 29–30.

Dokument przypomina, że w dziedzinie dialogu może zapanować klimat podejrzliwości, „spowodowany pożałowania godną przeszłością, chrześcijanie, ze swej strony, powinni uznać swoją część odpowiedzialności i wyciągnąć z niej praktyczne wnioski na przyszłość”²². Zachęca do braterskich spotkań wyznawców obu religii oraz zaznacza, że „należy popierać spotkania osób kompetentnych w celu rozważania rozlicznych problemów związanych z fundamentalnymi przekonaniami judaizmu i chrześcijaństwa. Otwarty umysł, nieufność wobec własnych przesądów, takt, oto zalety niezbędne, by nie urazić, nawet niechcący, swoich rozmówców”²³.

Podkreśla znaczenie dialogu modlitwy, jednej z form d.m., w intencji pokoju i sprawiedliwości: „Gdziekolwiek będzie to możliwe i zgodne z obustronnym życzeniem, należy umożliwiać wspólne spotkania z Bogiem, na modlitwie i cichej medytacji, tak skutecznej, gdy narodzić się ma owa pokora, owo otwarcie umysłu i serca, konieczne dla głębokiego poznania siebie i innych. Należy tak czynić w szczególności w intencji spraw wielkich, jak pokój i sprawiedliwość”²⁴.

Wskazuje obszary, na które katolicy powinni zwrócić szczególną uwagę: dialog (proces, który ma na względzie wzrastające obustronne poznanie, nie powinien prowadzić żadnej ze stron do utraty własnej tożsamości), liturgia (istotne jest odnotowanie elementów, które wywodzą się z kultu żydowskiego), edukacja (nacisk na zaakceptowanie judaizmu jako rozwijającej się tradycji i odrębnej religii), działalność społeczna i podejmowanie wspólnych wysiłków na rzecz sprawiedliwości, pokoju i dobra ludzkości w każdym wymiarze²⁵.

Dialog katolicko-żydowski trwa na płaszczyźnie działalności Komisji papieskiej, Międzynarodowego Katolicko-Żydowskiego Komitetu Łączności, do którego należy m.in. Światowy Kongres Żydów, jak również odpowiednich komitetów lokalnych w poszczególnych krajach²⁶. We *Wskazówkach i sugestjach* czytamy: „Ta specjalna Komisja, powołana dla przygotowania i pobudzania stosunków religijnych między Żydami i katolikami, ewentualnie we współpracy z innymi chrześcijanami, pragnie służyć, na miarę swoich kompetencji, wszelkim zainteresowanym instytucjom, informując je i pomagając w wykonywaniu ich zadania zgodnie z dyrektywami Stolicy Apostolskiej; pragnie ona rozwijać

²² W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 39.

²³ *Tamże*.

²⁴ *Tamże*.

²⁵ M.L. FITZGERALD, *Szacunek do wartości religijnych*, tłum. M. Wiertelwska, „W Drodze” (2005) nr 12, 42n.

²⁶ Z. PAWŁOWICZ, *Objawienie, religie, dialog, wolność*, Pelplin 2006, 199.

tę współpracę w celu rzeczywistego i sprawiedliwego wypełniania wskazówek Soboru”²⁷.

Dokument zwraca uwagę na pozytywne elementy dialogu katolicko-żydowskiego: 1. „Wspólnota życia w służbie Boga i w służbie ludzkości w imię miłości Boga, takiej, jaka urzeczywistnia się w liturgii, cechuje zarówno liturgię żydowską jak chrześcijańską. Co do stosunków judeo-chrześcijańskich, ważną jest rzeczą, by zapoznać się ze wspólnymi elementami (formułami, świętami, rytami itp.), wśród których Biblia zajmuje zasadnicze miejsce”²⁸; 2. Nawiązanie do Starego Testamentu w liturgii, w nauczaniu Jezusa, w nauczaniu Kościoła katolickiego; 3. Uznanie nauki SWD dotyczącej procesu i śmierci Jezusa, która przypomina, że „to, co zostało popełnione w czasie Męki, nie można przypisywać ani wszystkim bez rozróżnień wówczas żyjącym Żydom, ani Żydom w naszych czasach” (*Nostra aetate*, nr 4)²⁹; 4. „Historia judaizmu nie skończyła się na zburzeniu Jerozolimy, lecz trwała nadal, rozwijając tradycję religijną, której znaczenie, choć jak sądzimy, uległo głębokiej przemianie po Chrystusie, zachowuje wielkie bogactwo wartości religijnych”³⁰.

Dokument nawiązuje również do innej formy d.m., do dialogu specjalistów: „Należy zachęcać specjalistów do badań nad problemami związanymi z judaizmem i stosunkami judeo-chrześcijańskimi, w szczególności w dziedzinie egzegezy, teologii, historii i socjologii. Zaprasza się wyższe katolickie instytuty badawcze do wzięcia udziału w rozwiązywaniu tych problemów, jeśli możliwe – wespół z innymi podobnymi instytutami chrześcijańskimi. Tam, gdzie jest to możliwe, należy stworzyć katedry studiów nad judaizmem i popierać współpracę z uczonymi żydowskimi”³¹.

Istotne dla politycznego wymiaru d.m. jest stwierdzenie: „Miłość do samego Boga powinna przejawiać się w skutecznym działaniu dla dobra ludzi. Chrześcijanie i Żydzi powinni chętnie współpracować, w duchu proroków, w poszukiwaniu sprawiedliwości społecznej i pokoju, zarówno na szczeblu lokalnym, jak na państwowym i międzynarodowym. Ta wspólna działalność może również znacznie ułatwić wzajemną znajomość i szacunek” (IV, *Wspólna działalność społeczna*)³². Jest to tzw. dialog dzieł, kolejna z form dialogu międzyreligijnego. Na treść dobra wspólnego składają się zwłaszcza dwa elementy; element osobo-

²⁷ Zob. W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 43.

²⁸ *Tamże*, 39.

²⁹ *Tamże*, 41.

³⁰ *Tamże*.

³¹ *Tamże*, 42.

³² *Tamże*.

wy – rozwój osobowych doskonałości jednostek tworzących społeczeństwo, jak również element instytucjonalny – instytucje i urzędy społeczne determinujące rozwój osobowy. Dobro wspólne jako doskonałość osobowa członków społeczeństwa polega na takim stopniu uczestnictwa w dobru każdego z nich, aby był on w stanie osiągnąć swoje ludzkie cele i zarazem wypełnić swoje zadania społeczne³³.

Choć dokument potwierdza misyjną naturę chrześcijaństwa, jednocześnie daje się z niego wyczytać pewną wrażliwość na kwestię „wolności religijnej i na reakcję Żydów, by świadectwo dane Jezusowi Chrystusowi nie było odczuwane przez Żydów jako agresja”³⁴.

Dokument podsuwa następujące wnioski: 1. Droga ustanowienia braterstwa Żydów i chrześcijan wskazana przez SWD i dokumenty soborowe; 2. Problem stosunków chrześcijańsko-żydowskich dotyczy całego Kościoła, „nie traci więc znaczenia nawet w tych regionach, gdzie nie ma wspólnoty żydowskiej”³⁵; 3. Wyznawcy obu religii powinni chętnie współpracować w poszukiwaniu sprawiedliwości społecznej i pokoju, co bez wątpienia stanowi o jego politycznym wymiarze. Celem dialogu katolicko-żydowskiego jest przede wszystkim odkrywanie korzeni własnej wiary³⁶.

2. Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii (Sekretariat dla Niechrześcijan, 10 czerwca 1984 r.)

Nad tym dokumentem³⁷ teologowie pracowali 5 lat, a jego projekt został rozesłany do konsultacji biskupom, teologom oraz zakonom. Na podstawie wypowiedzi napływających z całego świata, uzgodniono jego ostateczną wersję, przedstawiono Janowi Pawłowi II i za jego zgodą ogłoszono 10 czerwca 1984 r.³⁸.

We wstępie dokumentu znajdujemy wyraźne odwołanie: do dokumentów soborowych, zwłaszcza do DRN (nr 1), do encykliki Jana Pawła II *Redemptor hominis* (nr 2), do encykliki Pawła VI *Ecclesiam suam*, w której papież wska-

³³ J. KORAL, *Dobro wspólne*, w: A. ZWOLIŃSKI (red.), *Encyklopedia nauczania społecznego*, Radom 2003, 116.

³⁴ B.L. SHERWIN, H. KASIMOW (oprac.), *Jan Paweł II i dialog międzyreligijny*, 154.

³⁵ W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 43.

³⁶ E. SAKOWICZ, *Dylematy dialogu chrześcijańsko-żydowskiego*, w: K. GÓZDŹ (red.), *In Christi Persona. Księga na 80-lecie Księdza Profesora Czesława Bartnika*, t. 1, Lublin 2009, 675.

³⁷ Treść tego dokumentu Zob. OsRomPol (1984) nr 7, 4–5; W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 44–59.

³⁸ W. CHROSTOWSKI, *Dialog z Żydami i judaizmem a posłannictwo Kościoła*, „Przegląd Powszechny” (1989) nr 7–8, 47.

zał postawę dialogu (nr 3), do Konstytucji *Regimini Ecclesiae*, w której zostały określone zadania Sekretariatu dla Niechrześcijan (nr 4), do zgromadzenia plenarnego, na którym Sekretariat dokonał oceny doświadczeń w zakresie dialogu (nr 5), do ewangelicznej postawy wobec innych wierzących (nr 6), do celu tego dokumentu, który może pomóc wyznawcom innych religii lepiej zrozumieć to, jak postrzega ich Kościół katolicki (nr 7), do braterskich stosunków między Sekretariatem dla Niechrześcijan a instytucją do spraw dialogu żywych religii i ideologii, która działa w ramach Ekumenicznej Rady Kościołów (nr 8).

Sekretariat dla Niechrześcijan został utworzony przez papieża Pawła VI (obecna nazwa to Papieska Rada ds. Dialogu Międzyreligijnego). Podkreślał on promowanie dialogu z religiami niechrześcijańskimi, aby „niechrześcijanie byli uczciwie znani i sprawiedliwie poważani przez chrześcijan i aby z kolei niechrześcijanie mogli adekwatnie znać i poważać chrześcijańską doktrynę i życie”³⁹.

Pierwsza część dokumentu wyjaśnia koncepcję posłannictwa (nr 9–19) i stwierdza, iż już SWD przedstawił ogólny zarys metod wypełniania posłannictwa i różnych jego aspektów, a późniejsze dokonania i dokumenty posoborowego nauczania Kościoła katolickiego, tj. synody biskupów (1971 r. – dotyczący sprawiedliwości społecznej, 1974 r. – dotyczący ewangelizacji, 1977 r. – dotyczący katechezy) oraz liczne wystąpienia papieża Pawła VI i Jana Pawła II, którzy rozwijali różne aspekty nauki soborowej, wskazały, iż z posłannictwem wiąże się nierozdzielnie „zaangażowanie na rzecz człowieka, sprawiedliwości społecznej, wolności i praw ludzkich oraz reforma niesprawiedliwych struktur społecznych” (nr 12)⁴⁰, co stanowi o politycznym wymiarze tego dokumentu. W kolejnym numerze czytamy: „Posłannictwo jest także konkretnym zaangażowaniem w służbie człowieka oraz działalnością na rzecz postępu społecznego, walką z nędzą i ze strukturami, które od niej pochodzą”⁴¹. Chrześcijanie, którzy spotykają się z wyznawcami różnych religii powinni razem z nimi dążyć „ku prawdzie i współpracować dla dobra wspólnego” (nr 13)⁴².

³⁹ W. KLUJ (red.), *Odkupienie a dialog międzyreligijny. Materiały z sympozjum w Obrze (20–21 kwietnia 1998 roku)*, Poznań 1999, 13, przyp. 5. Por. W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 45. Zob. S. GÓRZNA, *Polityczny wymiar Papieskiej Rady ds. Dialogu Międzyreligijnego*, „Nurt SVD” (2012) z. 2, 44–60.

⁴⁰ W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 47. Por. W. MYSLEK, M. NOWACZYK (red.), *Kościół współczesny. Dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II*, Warszawa 1985, 210.

⁴¹ *Tamże*, 48; por. E. SAKOWICZ (oprac.), *Islam w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965–1996)*, Warszawa 1997, 33.

⁴² *Tamże*.

W nr 17 dokumentu zwrócono uwagę na posłannictwo misjonarzy wyróżniających się w dziejach Kościoła: św. Franciszka z Asyżu (ur. 1181 lub 1182 r., zm. w 1226 r.) oraz Karola de Foucauld (1858–1916), których zaangażowanie ewangeliczne i świadectwo dane Chrystusowi stały się wzorem dla ludzi współczesnych czasów⁴³.

Druga część wyjaśnia, w jaki sposób Kościół pojmuje dialog (nr 20–27) i jakie są jego formy (nr 28–35)⁴⁴. W nr 20. czytamy, iż dialog „nie jest oportunistyczną taktyką danej chwili, ale opiera się na racjach, pogłębionych przez doświadczenie, refleksję, a także same trudności”⁴⁵. Kolejny numer dokumentu zaznacza, iż: „Przemiany społeczno-kulturalne, którym nieodłącznie towarzyszą napięcia i trudności, zwiększanie się współzależności we wszystkich sektorach ludzkiego współżycia i postępu, a przede wszystkim potrzeba działania na rzecz pokoju sprawiają, że dialogowy charakter stosunków międzyludzkich staje się dzisiaj sprawą nagłą”⁴⁶.

W nr 29 podkreśla się, iż „Dialog jest przede wszystkim stylem działania, postawą i duchem, który przyświeca postępowaniu. Zakłada uwagę, szacunek i przychylność wobec drugiego człowieka, a także uznanie jego osobowej tożsamości, jego sposobów wyrażania siebie, jego wartości”⁴⁷. Omawiając polityczny wymiar tego dokumentu, należy zwrócić uwagę na wskazane w nim formy d.m.: tzw. dialog życia, w którym każdy wyznawca Chrystusa powinien „tworzyć ewangeliczną atmosferę w każdym środowisku, w którym żyje i działa: rodzinnym, społecznym, wychowawczym, artystycznym, ekonomicznym, politycznym” (nr 30)⁴⁸, na dialog dzieł: „Następny stopień to dialog w zakresie dzieł i współpracy, podejmowanych na płaszczyźnie humanitarnej, społecznej, ekonomicznej i politycznej, których celem jest wyzwolenie i wyniesie człowieka. Taka sytuacja występuje często w łonie organizacji lokalnych, krajowych i międzynarodowych, w których chrześcijanie i wyznawcy innych religii wspólnie stawiają czoło problemom świata” (nr 31)⁴⁹, dialog ekspertów „pozwalający na skonfrontowanie, pogłębienie i ubogacenie religijnego dziedzictwa każdej ze stron, a także na wykorzystywanie ich bogactwa w rozwiązywaniu problemów,

⁴³ Tamże, 49; por. E. SAKOWICZ, *Dialog chrześcijaństwa z islamem w nauczaniu Jana Pawła II*, w: H. ZIMOŃ (red.), *Dialog międzyreligijny*, Lublin 2004, 267.

⁴⁴ Por. W. MYSLEK, M. NOWACZYK (red.), *Kościół współczesny*, 211.

⁴⁵ W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 51; zob. M. CZAJKOWSKI, *Uderzmy się w piersi*, rozm. przepr. E.K. Czaczkowska, „Rzeczpospolita” (1998) nr 121, 3.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże, 54. Por. W. CHROSTOWSKI, *Dialog z Żydami i judaizmem a posłannictwo Kościoła*, 49.

⁴⁸ Tamże, 54–55.

⁴⁹ W. CHROSTOWSKI, *Dialog z Żydami i judaizmem a posłannictwo Kościoła*, 55.

które w ciągu dziejów stoją przed ludzkością” (nr 33)⁵⁰ oraz dialog modlitwy: „Ten rodzaj dialogu prowadzi do obopólnego ubogacenia i owocnej współpracy w popieraniu i chronieniu tych wartości i duchowych ideałów, które są w człowieku najwyższe” (nr 35)⁵¹.

Następnie dokument jest poświęcony stosunkowi dialogu do posłannictwa (nr 36) oraz uzasadnia misyjną działalność Kościoła (nr 37–40). Stwierdza, iż budowa Królestwa Bożego jest celem dialogu (nr 41–44)⁵². Numer 42 podkreśla, iż wyznawcy różnych religii powinni „bez gwałtu, bez podstępów, w prawdziwym pokoju współpracować ze sobą nad budową świata”⁵³.

Adresatami tego dokumentu są katolicy, którym powinien służyć jako materiał duszpasterski oraz wyznawcy innych religii, którzy odnajdują w nim wykład nowej postawy Kościoła katolickiego. Nie mówi się w nim wyraźnie o Żydach i judaizmie, jednak jest zrozumiałe, że również do nich odnoszą się *Wskazówki*, a Kościół jest świadomy wyjątkowych więzów, jakie łączą go z judaizmem⁵⁴.

Dokument odzwierciedla doświadczenia Kościoła katolickiego zdobyte w pracy na rzecz d.m. w dwudziestoleciu posoborowym, stanowi streszczenie teoretycznych założeń tego dialogu, wytycza drogi, którymi powinni postępować wierni, którzy na co dzień spotykają ludzi innych religii⁵⁵. Ocenia religie niechrześcijańskie jako partnera w dialogu z chrześcijaństwem, zaznaczając, że religie te, ze względu na swoje duchowe dziedzictwo, zasługują na szacunek chrześcijan⁵⁶.

⁵⁰ *Tamże*.

⁵¹ *Tamże*, 56.

⁵² Zob. W. MYSLEK, M. NOWACZYK (red.), *Kościół współczesny*, 213.

⁵³ E. SAKOWICZ (oprac.), *Islam w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965–1996)*, 44.

⁵⁴ W. CHROSTOWSKI, *Dialog z Żydami i judaizmem a posłannictwo Kościoła*, 47.

⁵⁵ E. SAKOWICZ, *Dialog Kościoła z islamem według dokumentów soborowych i posoborowych (1963–1999)*, Warszawa 2000, 158.

⁵⁶ I.S. LEDWOŃ, *Kościół a religie niechrześcijańskie*, w: M. RUSECKI, K. KAUCHA (red.), *Kościół w czasach Jana Pawła II*, Lublin 2005, 183.

3. Żydzi i judaizm w głoszeniu Słowa Bożego i Katechezie Kościoła katolickiego. Wskazówki do właściwego przedstawiania tych zagadnień (Komisja Stolicy Apostolskiej do Spraw Stosunków Religijnych z Judaizmem, 24 czerwca 1985 r.)

Dokument⁵⁷ ten został wydany dla upamiętnienia dwudziestej rocznicy ogłoszenia *DRN* przez Komisję Stolicy Apostolskiej do Spraw Stosunków Religijnych z Judaizmem, a jego przygotowanie trwało ok. 4 lata⁵⁸. Podkreśla nieustającą żywotność wiary żydowskiej⁵⁹. Kościół obecnie twierdzi, iż „historia Izraela nie kończy się w roku 70 (...) Będzie ona trwać zwłaszcza w wielkiej diasporze, która pozwoli Izraelowi nieść na cały świat świadectwo (...) Trwanie Izraela (tam, gdzie tyle starożytnych narodów znikło bez śladu, jest faktem historycznym i znakiem, który należy interpretować w ramach planu Bożego”⁶⁰.

Ten dokument spotkał się z licznymi zastrzeżeniami, w przeciwieństwie do *DRN* i *Wskazówek i sugestii*⁶¹. Do najważniejszych z nich należą: przypomnienia w tekście zobowiązania chrześcijan do głoszenia orędzia Chrystusa, odebrane jako wezwanie do prowadzenia aktywnej misji wśród Żydów; niezbyt jasne podkreślenie w tekście więzi religijnej, jaka istnieje pomiędzy narodem żydowskim a nowo powstałym państwem Izrael; zabrakło wezwania do katolików, aby podjęli rozważania na temat Szoah (z hebr. zagłada, używany zamiennie z terminem Holocaust); zastrzeżenia wobec stwierdzenia: „Katecheza, (...) będzie musiała pomagać w zrozumieniu znaczenia, jakie ma dla Żydów ich eksterminacja w latach 1939–1945 i jej następstwa”⁶². Jednak strona żydowska dostrzegła pozytywne fragmenty tego dokumentu i wraz z upływem czasu bardziej pozytywnie spojrzała na ten dokument⁶³.

Jest przeznaczony zwłaszcza dla kaznodziejów i katechetów. Zawiera wskazania, które dotyczą nauczania religijnego o Żydach i judaizmie, właściwego pojmowania i wykładania stosunków między Starym Testamentem a Nowym Testamentem. Dokument podkreśla, iż Jezus jest Żydem i jest nim na zawsze, a Jego objawienie jest zrozumiałe tylko w połączeniu z misterium Izraela,

⁵⁷ Treść tego dokumentu Zob. OsRomPol (1985) nr 6–7, 66–67. W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 60–74.

⁵⁸ B. WODECKI, E. ŚLIWKA (red.), *Religia i Kultura Żydowska. Materiały z Sesji Judaistycznej. II Pieniężnińskie Spotkania z Religiami*, 14; J. BAGROWICZ, *Nostra aetate – wyzwanie dla pedagogii chrześcijańskiej*, „Collectanea Theologica” (2006) nr 2, 14.

⁵⁹ B.L. SHERWIN, H. KASIMOW (ed.), *John Paul II and interreligious dialogue*, 143.

⁶⁰ Por. B.L. SHERWIN, H. KASIMOW (oprac.), *Jan Paweł II i dialog międzyreligijny*, 154, przyp. 9.

⁶¹ G. IGNATOWSKI, *Kościół wobec przejawów antysemityzmu*, Łódź 1999, 94, przyp. 145.

⁶² *Tamże*.

⁶³ *Tamże*, 95.

o którym judaizm jeszcze i dzisiaj świadczy swoją wiernością wobec Jahwe⁶⁴. Przedstawia żydowskie korzenie chrześcijaństwa, obraz Żydów w Nowym Testamencie, opisuje liturgię, jak również stosunki chrześcijańsko-żydowskie w przeszłości⁶⁵.

W rozdziale I pt. *Nauczanie religijne a judaizm* nawiązuje do DRN nr 4, do więzi duchowej chrześcijan i Żydów (nr 1). Stwierdza, iż „Żydzi i judaizm nie powinni zajmować miejsca przypadkowego i marginalnego w katechezie i głoszeniu Słowa Bożego, lecz ich nieodzowna obecność musi być organicznie w nie włączona” (I, nr 2)⁶⁶. Numer 3 przypomina słowa przemówienia Jana Pawła II do przedstawicieli wspólnoty żydowskiej Republiki Federalnej Niemiec w Moguncji 17 listopada 1980 r.: „«Naród żydowski Starego Przymierza, które nigdy nie zostało odwołane...»” (nr 3). Przypomina o poszanowaniu prawa do wolności religijnej: „Kościół musi świadczyć o Chrystusie Odkupicielu wobec wszystkich, w najściślejszym poszanowaniu wolności religijnej, tak jak naucza o niej Sobór Watykański II” (I, nr 7)⁶⁷.

Rozdział II pt. *Stosunki między Starym i Nowym Testamentem* ma także polityczny wymiar. Nawiązuje do Abrahama, który jest nazywany ojcem narodów, które wyznają trzy religie monoteistyczne: judaizm, chrześcijaństwo i islam: „Chodzi ponadto o przedstawienia wydarzeń Starego Testamentu nie jako wydarzeń dotyczących jedynie Żydów, lecz również nas osobiście. Abraham jest prawdziwie Ojcem naszej wiary” (II, 2)⁶⁸. Numer 11 tego rozdziału również zasługuje na uwagę. Czytamy w nim: „Byłoby również rzeczą konieczną, abyśmy wzięli na siebie odpowiedzialność za przygotowanie świata na przyjście Mesjasza, działając wspólnie na rzecz sprawiedliwości społecznej, praw osoby ludzkiej i narodów, pojednania społecznego i międzynarodowego. Nas, Żydów i chrześcijan, pobudza do tego przykazanie miłości bliźniego, wspólna nadzieja Królestwa Bożego i wielkie dziedzictwo proroków”⁶⁹.

Kolejny rozdział pt. *Żydowskie korzenie chrześcijaństwa* opisuje m.in. pozytywne kontakty Jezusa z faryzeuszami, aby usunąć główne źródła nieporozumienia: „Jego stosunki z faryzeuszami nie były ani całkowicie, ani zawsze polemiczne, jak ukazują to liczne przykłady, a wśród nich następujące: to fa-

⁶⁴ Judaizm, w: *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, red. H. WITCZYK, t. 2, Kielce 2000, 314.

⁶⁵ W. CHROSTOWSKI, *Komisja do spraw Kontaktów Religijnych z Judaizmem*, w: B. MIGUT (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, 457.

⁶⁶ Por. J. BAGROWICZ, *Nostra aetate – wyzwanie dla pedagogii chrześcijańskiej*, 14.

⁶⁷ W. CHROSTOWSKI, R. RUBINKIEWICZ (oprac.), *Żydzi i judaizm*, 62.

⁶⁸ *Tamże*, 63.

⁶⁹ *Tamże*, 66.

ryzeusze są chwaleni jako «uczeni w Piśmie»; to faryzeusze ostrzegają Jezusa o niebezpieczeństwie, które mu grozi; Jezus jada razem z faryzeuszami (III, nr 5). „Trzeba też zauważyć, że faryzeusze nie są wymienieni w relacjach dotyczących Męki. (...) «Faryzeizm» w pejoratywnym znaczeniu tego słowa, może szerzyć się w każdej religii. Można także podkreślić, że surowość Jezusa wobec faryzeuszy wynika z faktu, iż jest On bliższy im niż innym grupom żydowskim sobie współczesnym”⁷⁰.

Rozdział IV pt. *Żydzi w Nowym Testamencie* w numerze 1, pkt f nawiązuje do deklaracji SWD *Dignitatis humanae*, według której wolność religijna jest wolnością od przymusu i działania wbrew sumieniu, zaznaczając, że jest to jedna z podstaw dialogu żydowsko-chrześcijańskiego. Znajdujemy w nim cytaty z Katechizmu Soboru Trydenckiego, który uczy: „chrześcijanie grzesznicy są bardziej winni śmierci Chrystusa w porównaniu z niektórymi Żydami, którzy w niej mieli udział: ci ostatni, istotnie, «nie wiedzieli, co czynią», podczas gdy my wiemy to aż za dobrze” (nr 2)⁷¹.

Następny rozdział pt. *Liturgia* przypomina m.in. słowa papieża Jana Pawła II z przemówienia z 6 marca 1982 r.: „«Wiara i życie religijne narodu żydowskiego, tak jak są one wyznawane i przeżywane współcześnie, mogą pomóc w lepszym rozumieniu niektórych aspektów życia Kościoła. Odnosi się to do liturgii...»” (nr 1).

Rozdział VI pt. *Judaizm i chrześcijaństwo* zawiera kilka zdań odnoszących się do ziemi i państwa Izrael: „Trwanie Izraela (tam, gdzie tyle starożytnych narodów znikło bez śladu) jest faktem historycznym i znakiem, który należy interpretować w ramach planu Bożego. Trzeba w każdym razie odejść od tradycyjnej koncepcji narodu ukaranego, zachowanego jako żyjący argument dla apologetyki chrześcijańskiej. On pozostaje narodem wybranym, «dobrą oliwką», w którą wszczepione zostały gałązki dziczki oliwnej narodów” (VI, nr 1)⁷². Wspomina także Holocaust, zaznaczając, że „Katecheza (...) będzie musiała pomagać w zrozumieniu znaczenia, jakie ma dla Żydów ich eksterminacja w latach 1939–1945 i jej następstwa” (nr 1). Numer 2 tego rozdziału przypomina za DRN nr 4 oraz słowa wstępu dokumentu „Wskazówki i sugestie”. Zaznacza, że „Formacja i katecheza muszą zająć się problemami rasizmu, stale działającego w różnych postaciach antysemityzmu” (nr 2). Rasizm oznacza bezpodstawną teorię, według

⁷⁰ *Tamże*, 67–68.

⁷¹ *Tamże*, 71.

⁷² *Tamże*, 72; zob. E.N. DORFF, *Watykańskie dokumenty na temat dialogu z perspektywy żydowskiej*, w: W. CHROSTOWSKI (red.), *Żydzi i chrześcijaństwo w dialogu. Materiały z Międzynarodowego Kolokwium Teologicznego w Krakowie-Tyńcu 24–27 IV 1988*, Warszawa 1992, 101–103.

której istnieją „lepsze” i „gorsze” rasy ludzkie, zakładając zależność cech duchowych i umysłowych człowieka od cech fizycznych⁷³.

W zakończeniu dokumentu czytamy, że nauczanie religii, katechezy oraz przepowiadanie Słowa Bożego powinny formować nie tylko obiektywność spojrzenia, ale również prowadzić do sprawiedliwości, tolerancji i dialogu. Należy dodawać odwagi prowadzącym poszukiwania, celem wzajemnego poznania się na wszystkich płaszczyznach, ponieważ stwierdza się często głęboką ignorancję historii oraz żydowskich tradycji⁷⁴.

4. Inne dokumenty

16 marca 1998 r. opublikowano dokument *Pamiętamy: Refleksje nad Shoah*⁷⁵ Komisji do Spraw Kontaktów Religijnych z Judaizmem, w którym Kościół katolicki wyraził smutek z powodu „błędów i zaniedbań swoich synów i córek”⁷⁶, jak również przedłożył go jako akt skruchy (po hebr. *teszuwa*)⁷⁷. Dokument zajmuje się oczyszczaniem wojennej kartoteki Piusa XII (pontyfikat w latach 1939–1958), dla niektórych postaci kontrowersyjnej i niejednoznacznej. Jan Paweł II bronił „wielkiego papieża”, uważając, iż padł ofiarą oszustw⁷⁸. Joseph Ratzinger (obecnie emerytowany papież Benedykt XVI, pontyfikat w latach 2005–2013) przyznał, iż nagromadzone w ciągu wieków uprzedzenia do Żydów spowodowały, iż skierowana przeciwko nim agresja mogła być łatwiej tolerowana⁷⁹. Dokument ten, chociaż wywołał wiele zastrzeżeń, otworzył drogę do najważniejszych wydarzeń Wielkiego Jubileuszu: prośby o wybaczenie win i do wizyty papieskiej w Ziemi Świętej w 2000 roku⁸⁰. Przypomina, że Zagłada narodu żydowskiego dokonała się w Europie, która przez wieki znajdowała się pod przemożnym wpływem chrześcijaństwa oraz zachęca chrześcijan do podjęcia refleksji nad znaczeniem tej katastrofy, dla Żydów, jak i dla nich samych⁸¹.

⁷³ K. KORAB, *Rasizm*, w: A. ZWOLIŃSKI (red.), *Encyklopedia nauczania społecznego*, 413.

⁷⁴ B. WODECKI, E. ŚLIWKA (red.), *Religia i Kultura Żydowska*, 15.

⁷⁵ Zob. G. IGNATOWSKI, *Kościół wobec przejawów antysemityzmu*, 182–190.

⁷⁶ P. PULLELLA (red.), *Jan Paweł II: sięgając ponad granicami*, tłum. J. Borkowicz, Poznań 2003, 141.

⁷⁷ *Tamże*.

⁷⁸ *Tamże*, 141–142.

⁷⁹ J. MOSKWA, *Jan Paweł II. Autorytety*, Warszawa 2005, 228.

⁸⁰ *Tamże*, 232; zob. A. WOLFF-POWESKA, *A bliźniego swego... Kościoły w Niemczech wobec „problemu żydowskiego”*, Poznań 2003, 402; E.I. CASSIDY, *Rediscovering Vatican II. Ecumenism and Interreligious Dialogue: Unitatis Redintegratio, Nostra Aetate*, 200–205.

⁸¹ G. IGNATOWSKI, *Kościół i Synagoga. O dialogu chrześcijańsko-żydowskim z nadzieją*, 16.

Zwrócono w nim uwagę, że Zagłada miała swoje źródło w pseudonaukowych teoriach rasowych i nacjonalizmie, który wzmógł się zwłaszcza po klęsce Niemiec w 1918 roku⁸².

Przed watykańską uroczystością 12 marca Roku Jubileuszowego 2000 Kościół katolicki przedstawił dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej pt. *Pamięć i pojednanie: Kościół i winy przeszłości*⁸³. Cele powstania tego dokumentu to: pierwszy – „oczyszczenie pamięci”, drugi – „reforma ludu Bożego”, trzeci – „świadeństwo” dane Bogu⁸⁴.

Należy podkreślić, iż w swoim nauczaniu Jan Paweł II pokazał Holocaust jako doświadczenie uniwersalne, które dotknęło Żydów, ale w swych konsekwencjach dotyczy całej ludzkości⁸⁵. Sprawą podstawową jest zrozumienie, czym był Holocaust, dlaczego należy sprzeciwiać się antysemityzmowi, rasizmowi, prześladowaniom czy uprzedzeniom⁸⁶. Prawdziwe pojednanie umożliwia pamięć – element tożsamości. Jeżeli człowiek ją traci, jest nieświadomy tego, kim jest. Nie ma szansy na autentyczny dialog bez jej uzdrowienia⁸⁷. Kościół katolicki jak żadna inna wspólnota religijna podjął jak dotąd najbardziej gruntowny obrachunek ze swoją przeszłością⁸⁸.

W niniejszym artykule zaprezentowano polityczne aspekty dokumentów, do których możemy zaliczyć: formy d.m., które podkreślają współpracę wyznawców obu religii na rzecz pokoju (jego filary – prawda, sprawiedliwość, miłość, wolność, przebaczenie), wspólnego dobra, poszanowania praw człowieka, zwłaszcza prawa do wolności religijnej, rozwój, zasadę braterstwa między dziećmi Abrahama, przeciwstawianie się antysemityzmowi i wszelkim formom dyskryminacji. Przesłanie dokumentów omówionych w niniejszym rozdziale jest następujące: wyznawcom judaizmu należy się szacunek, zwracają one uwagę na konieczność prowadzenia d.m., są świadectwem potwierdzającym szczególną troskę Kościoła katolickiego o nawiązanie przyjaznych relacji z wyznawcami judaizmu. Przyczyniają się do pokojowego współistnienia religii, co stanowi o ich politycznym wymiarze. Znajomość zaprezentowanych dokumentów i ich wprowadzenie w życie powinno prowadzić do wyeliminowania korzeni anty-

⁸² *Tamże*, 91.

⁸³ *Pamięć i pojednanie: Kościół i winy przeszłości. Dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej*, tłum. J. Królikowski, Kraków 2000; zob. J. MOSKWA, *Jan Paweł II. Autorytety*, 258, przyp. 93.

⁸⁴ J. MOSKWA, *Jan Paweł II. Autorytety*, 261.

⁸⁵ S.J. ŻUREK, *Z nauczania Jana Pawła II o Holocaustcie*, „Pastores” (2003) nr 2, 119.

⁸⁶ A. SAJID, *Islam w relacjach z innymi religiami*, tłum. M. Wiertelwska, „W Drodze” (2005) nr 12, 32.

⁸⁷ J.A. KŁOCZOWSKI, *Pontifex – budowniczy mostów*, „Gazeta Wyborcza” (2000) nr 74, 12.

⁸⁸ P. BORTKIEWICZ., *Kościół XX wieku. Rozmowy E.K. Czackowskiej*, Katowice 1999, 77.

semityzmu i wszelkich form dyskryminacji oraz przemiany mentalności wobec judaizmu i wyznawców tej religii.

W przemówieniu do uczestników Zebrania Delegatów Krajowych Komisji Konferencji Episkopatów do dialogu i współpracy z Żydami i judaizmem zorganizowanego przez Komisję do Spraw Stosunków Religijnych z Judaizmem (Rzym, 6 marca 1982 r.), Jan Paweł II podkreślił, że: „(...) więzy pomiędzy Kościołem i narodem żydowskim opierają się na Bożym planie Przymierza – i jako takie musiały pozostawić niezatarte ślady na pewnych aspektach instytucji Kościoła, szczególnie w jego liturgii. Zapewne, od pojawienia się przed dwoma tysiącami lat nowej gałązki na wspólnym pniu, stosunki pomiędzy obu naszymi wspólnotami były, jak wiemy, nacechowane brakiem zrozumienia i uczuciami wrogości. I jeśli począwszy od dnia rozdziału, miały miejsce nieporozumienia, błędy, a nawet zniewagi, obecnie chodzi o ich przezwyciężenie w zrozumieniu, pokoju i wzajemnym poszanowaniu. Straszliwe prześladowania, których ofiarą, w różnych okresach historii, padali Żydzi, otworzyły w końcu oczy wielu ludziom i wstrząsnęły sercami. Chrzęścianie są na dobrej drodze – jest nią droga sprawiedliwości i braterstwa; próbują z szacunkiem i wytrwałością odnaleźć się z braćmi Semitami wokół wspólnego, tak bogatego dla wszystkich dziedzictwa”⁸⁹. Oby wyznawcy różnych religii potrafili kroczyć drogą prawdziwego dialogu, którą wskazał Jan Paweł II. Niech te słowa będą zachętą do prowadzenia d.m. w duchu poszanowania i otwartości na innych. Współczesny świat coraz bardziej potrzebuje serdecznej współpracy wyznawców różnych religii, żywych przykładów prawdziwej miłości.

Bibliografia

- BAGROWICZ JERZY, *Nostra aetate – wyzwanie dla pedagogii chrześcijańskiej*, „Collectanea Theologica” (2006) 2, 7–27.
- BORTKIEWICZ PAWEŁ, *Kościół XX wieku. Rozmowy E.K. Czaczkowskiej*, Katowice: Księgarnia Św. Jacka 1999.
- CASSIDY EDWARD IDRIS, *Rediscovering Vatican II. Ecumenism and Interreligious Dialogue: Unitatis Redintegratio, Nostra Aetate*, New York: Paulist Press 2005.
- CHROSTOWSKI WALDEMAR, *Dialog z Żydami i judaizmem a posłannictwo Kościoła*, „Przegląd Powszechny” (1989) 7–8, 44–58.

⁸⁹ JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do uczestników Zebrania Delegatów Krajowych Komisji Konferencji Episkopatów do dialogu i współpracy z Żydami i judaizmem*, OsRomPol (1982) nr 3, 27.

- CHROSTOWSKI WALDEMAR, *Nowe spojrzenie chrześcijaństwa na Żydów i judaizm – nowa teologia*, „Przegląd Powszechny” (1988) 9, 263–278.
- CHROSTOWSKI WALDEMAR, Rubinkiewicz Ryszard (oprac.), *Żydzi i judaizm w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965–1989)*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej 1990.
- CZAJKOWSKI MICHAŁ, *Uderzmy się w piersi*, rozm. przepr. Ewa K. Czaczkowska, „Rzeczpospolita” (1998) 121, 3.
- DORFF ELLIOT N., *Watykańskie dokumenty na temat dialogu z perspektywy żydowskiej*, tł. Jerzy Turowicz, w: CHROSTOWSKI WALDEMAR (red.), *Żydzi i chrześcijanie w dialogu. Materiały z Międzynarodowego Kolokwium Teologicznego w Krakowie–Tyńcu 24–27 IV 1988*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej 1992, 85–116.
- Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, WITCZYK HENRYK (red.), t. 2, Kielce: Wydawnictwo Jedność 2000.
- FITZGERALD MICHAEL L., *Szacunek do wartości religijnych*, tł. Małgorzata Wiertelowska, „W Drodze” (2005) 12, 34–45.
- GADACZ TADEUSZ, MILERSKI BOGUSŁAW (red. nauk.), *Religia. Encyklopedia PWN*, t. 3, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2001.
- GÓRZNA SYLWIA, *Dyskurs katolicko-żydowski w dobie nowożytnej*, „Słupskie Studia Historyczne” (2012) 18, 295–305.
- GÓRZNA SYLWIA, *Dzieci Abrahama. Dialog Kościoła katolickiego z islamem i judaizmem w Polsce w okresie pontyfikatu Jana Pawła II*, Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej 2013.
- GÓRZNA SYLWIA, *Polityczny wymiar Papieskiej Rady ds. Dialogu Międzyreligijnego*, „Nurt SVD” (2012) 2, 44–60.
- GÓRZNA SYLWIA, *The political dimension of interreligious dialogue during the pontificate of John Paul II*, „Społeczeństwo i Polityka” 37 (2013) 4, 143–144.
- GÓŹDŹ KRZYSZTOF (red.), *In Christi Persona. Księga na 80-lecie Księdza Profesora Czesława S. Bartnika*, t. 1, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2009.
- SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski*, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum 1986.
- GRYGLEWICZ FELIKS, ŁUKASZYK ROMUALD, SUŁKOWSKI ZYGMUNT (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1973.
- IGNATOWSKI GRZEGORZ, *Kościoły wobec przejawów antysemityzmu*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie 1999.

- IGNATOWSKI GRZEGORZ, *Kościół i Synagoga. O dialogu chrześcijańsko-żydowskim z nadzieją*, Warszawa: Wydawnictwo Więź 2000.
- JAN XXIII, *Encyklika O pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności Pacem in terris*, Paris: Société d'Éditions 1963.
- JAN PAWEŁ II, *Encyklika Pacem in terris nieustanne zobowiązanie. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2003 r.*, OsRomPol (2003) 2, 4–8.
- JAN PAWEŁ II, *Nauczanie społeczne 1978–1979*, t. 2, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych 1982.
- JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do uczestników Zebrania Delegatów Krajowych Komisji Konferencji Episkopatów do dialogu i współpracy z Żydami i judaizmem*, OsRomPol (1982) 3, 27.
- JAN PAWEŁ II, *Sprawiedliwość i przebaczenie – dwa filary pokoju*, OsRomPol (2002) 2, 29–30.
- KLUJ WOJCIECH (red.), *Odkupienie a dialog międzyreligijny. Materiały z sympozjum w Obrze (20–21 kwietnia 1998 roku)*, Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza Wydział Teologiczny 1999.
- KŁOCZOWSKI JAN ANDRZEJ, *Pontifex – budowniczy mostów*, „Gazeta Wyborcza” (2000) 74, 12.
- LEDWOŃ IRENEUSZ SŁAWOMIR, *Kościół a religie niechrześcijańskie*, w: RUSECKI MARIAN, KAUCHA KRZYSZTOF (red.), *Kościół w czasach Jana Pawła II*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2005, 173–193.
- LIPIŃSKA-RZESZUTEK MAŁGORZATA, *Pokój a prawa człowieka w nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, w: ROSA RYSZARD (red.), *Prawa i wolności człowieka w edukacji demokratycznego państwa. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Siedlce–Chlewiska 7–8 listopada 1999 r.*, Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej 1999, 169–173.
- ŁUKASZYK ROMUALD, BIEŃKOWSKI LUDOMIR, GRYGLEWICZ FELIKS (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1995.
- MIGUT BOGUSŁAW (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2002.
- MOSKWA JACEK, *Jan Paweł II. Autorytety*, Warszawa: Świat Książki 2005.
- MYSLEK WIESŁAW, NOWACZYK MIROSLAW (red.), *Kościół współczesny. Dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II*, Warszawa: Wydawnictwo PWN 1985.
- Pamięć i pojednanie: Kościół i winy przeszłości. Dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej*, tłum. Janusz Królikowski, Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów 2000.
- Pamiętamy: Refleksje nad Szoah*, OsRomPol (1998) 5, 52–56.

- PAWŁOWICZ ZBIGNIEW, *Człowiek a religia. Materiały katechetyczne dla kapłanów*, Gdańsk 1986.
- PAWŁOWICZ ZBIGNIEW, *Objawienie, religie, dialog, wolność*, Pelplin: Wydawnictwo „Bernardinum” 2006.
- PIKUS TADEUSZ, *Etiologiczna demarkacja dialogu religijnego w Kościele katolickim*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2006.
- Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii*, OsRomPol (1984) 7, 55.
- PULLELLA PHILIP (red.), *Jan Paweł II: sięgając ponad granicami*, tłum. Jacek Borkowicz, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis 2003.
- SAJID ABDULJALIL, *Islam w relacjach z innymi religiami*, tłum. Małgorzata Wiertelowska, „W Drodze” (2005) 12, 21–33.
- SAKOWICZ EUGENIUSZ, *Dialog chrześcijaństwa z islamem w nauczaniu Jana Pawła II*, w: ZIMOŃ HENRYK (red.), *Dialog międzyreligijny*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2004, 259–288.
- SAKOWICZ EUGENIUSZ, *Dialog Kościoła z islamem według dokumentów soborowych i posoborowych (1963–1999)*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2000.
- SAKOWICZ EUGENIUSZ (oprac.), *Islam w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965–1996)*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej 1997.
- SHERWIN BYRON L., KASIMOW HAROLD (oprac.), *Jan Paweł II i dialog międzyreligijny*, tłum. Aneta Nowak, Kraków: Wydawnictwo WAM 2001.
- SHERWIN BYRON L., KASIMOW HAROLD (oprac.), *John Paul II and interreligious dialogue*, New York: Orbis Books 1999.
- SKOROWSKI HENRYK, *Problematyka praw człowieka*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2005.
- WODECKI BERNARD, ŚLIWKA EUGENIUSZ (red.), *Religia i Kultura Żydowska. Materiały z Sesji Judaistycznej. II Pieniężnieńskie Spotkania z Religiami*, Pieniężno: Muzeum Misyjno-Etnograficzne Seminarium Duchownego 1986.
- WOLFF-POWĘSKA ANNA, *A bliźniego swego... Kościoły w Niemczech wobec „problemu żydowskiego”*, Poznań: Instytut Zachodni 2003.
- Wskazówki i sugestie w sprawie wprowadzania w życie deklaracji soborowej Nostra aetate*, „Znak” 339–340 (1983) 2–3, 182–187.
- ZWOLIŃSKI ANDRZEJ (red.), *Encyklopedia nauczania społecznego*, Radom: PWE POLWEN 2003.
- ŻUREK SŁAWOMIR JACEK, *Z nauczania Jana Pawła II o Holocaustie*, „Pastores” (2003) 2, 117–123.

Żydzi i judaizm w głoszeniu Słowa Bożego i Katechezie Kościoła katolickiego. Wskazówki do właściwego przedstawiania tych zagadnień, OsRomPol (1985) 6–7, 66–67.